

Agata Olenderek

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Entuzjastki

W dniu 28 listopada 2023 roku w Pałacu Przebendowskich/Radziwiłłów odbyło się otwarcie wystawy „Entuzjastki, siłaczki, bojowniczk. Kobiety Mazowska 1863–1918”. Data wernisażu nie była przypadkowa, bowiem tego dnia minęła 105. rocznica uzyskania przez Polki prawa wyborczego. 28 listopada 1918 roku marszałek Józef Piłsudski wydał dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego: „Na podstawie uchwalonego przez Radę Ministrów projektu stanowiącego następujące: ROZDZIAŁ I Prawo wybierania. Art. 1. Wyborcą do Sejmu jest każdy obywatel państwa bez różnicy płci”.

Autorami i pomysłodawcami projektu „Entuzjastki, siłaczki, bojowniczk. Kobiety Mazowska 1863–1918” byli Natasza Rączka, Elżbieta Leszczyńska i Karol Makowski. Projekt, sfinansowany przez Samorząd Województwa Mazowieckiego, wpisywał się w obchody Roku Powstania Styczniowego na Mazowszu oraz 25-lecia Samorządu Województwa Mazowieckiego. Wystawa przedstawiła plejadę dzielnych bohaterek, mieszkanek Mazowska, zaangażowanych w walkę o niepodległość i równouprawnienie kobiet. Oprócz nazwisk znanych, przypomniano również postaci zapomniane, niefunkcjonujące w zbiorowej pamięci, a godne uwagi ze względu na swoją działalność.

Już pierwsza plansza wystawy przywoływała ważne wydarzenie z dziejów walki o niepodległość. Pogrzeb generałowej Katarzyny Sowińskiej, który odbył się 11 czerwca 1860 roku, był jedną z pierwszych wielkich, polskich XIX-wiecznych manifestacji patriotycznych. K. Sowińska była wdową po bohaterze Powstania Listopadowego,

generale Józefie Sowińskim. Już w trakcie samego powstania, ale również po nim pracowała charytatywnie w ramach Związku Dobroczynności. Za swoją działalność patriotyczną i konspiracyjną została skazana na trzy lata więzienia. Wspierała też grupę Entuzjastek, jedną z pierwszych grup feministycznych, założoną w 1830 roku przez Narcyzę Żmichowską, gdzie obok działalności publicystycznej, edukacyjnej i politycznej prowadzono również działalność konspiracyjną. Należały do niej m.in. Maria Ksawera Bolewska, Bibiana Moraczewska, Eleonora Ziemięcka, Wanda Umińska oraz twórczyni Manifestu Powstania Styczniowego – Maria Ilnicka. Kluczem do wyzwolenia kobiet była dla nich edukacja i niezależność ekonomiczna. Entuzjastki swoje poglądy wyrażały na łamach pism opiniotwórczych: „Pierwiosnka”, „Pielgrzyma” i „Przeglądu Naukowego”, prowadziły również debaty publiczne. Grupa zakończyła swoją działalność w 1863 roku ze względu na różnice poglądów dotyczących walki zbrojnej.

Wystawa przypominała również o udziale Polek w Powstaniu Styczniowym, którego były cichymi bohaterkami. Dorota Panówek pisząc o nich, przypominała:

(...) pełniły role wywiadowczyń, łączniczek, sanitariuszek, walczyły z bronią w rękę. Wiele Polek włączyło się w działalność konspiracyjną, organizowały zbiórki pieniędzy, odzieży, prowadziły szpitale powstańcze, objęły opieką powstańców i ich rodziny. Najbardziej znaną kobiecą organizacją tego okresu były Piątki działające w ramach Komitetów Niewiast Polskich, mniej formalną grupę stanowiły Kumy, istniały również mniejsze kobiece kółka pomocowe. Po upadku powstania polskie patriotki przywdziały „żałobę narodową”, wiele z nich podzieliło los mężczyzn skazanych na karę śmierci lub zsyłkę, inne przyjęły na siebie rolę „głowy rodziny”, często podejmując pracę zarobkową¹.

Bardzo ważnym elementem ówczesnych działań związanych z pracą organiczną była sprawa edukacji kobiet. Paulina Kuczalska-Reinschmit – założycielka postępowego pisma „Ster” – Organu Równouprawnienia Kobiet, Józefa Bojanowska, Faustyna Morzycka czy Rozalia z Morzyckich Brzezińska walczyły z analfabetyzmem kobiet, ale również, poprzez naukę zawodu, zapobiegały ich bezrobociu na rynku pracy.

¹ Dorota Panówek, *Entuzjastki, siłaczki, bojowniczk. Kobiety Mazowsza 1863–1918 – wystawa i film dokumentalny*, „Mazowsze Serce Polski” 2023, nr 11.

Dorota Panowek pisała:

W 1882 roku powstaje Uniwersytet Latający w Warszawie – pierwsza tajna uczelnia dla kobiet w dawnym Królestwie Polskim, której organizatorką była Jadwiga Szczawińska-Dawidowa – działaczka społeczna i oświatowa, nauczycielka, publicystka, członkini Kobiecego Koła Oświaty Ludowej. Jedną z absolwentek uczelni była Jadwiga Dziubińska – autorka nowatorskich programów pedagogicznych i krzewicielka idei Uniwersytetów Ludowych. Z jej inicjatywy powstała Szkoła Ludowa Pszczelin, w której obok przyrodoznawstwa uczono m.in. literatury, historii, geografii, rachunków czy weterynarii. W 1905 roku Dziubińska otworzyła szkołę dla dziewcząt w Kruszynku na Kujawach, przygotowującą córki z ubogich rodzin do prowadzenia gospodarstwa wiejskiego. Uczono w niej chowu inwentarza i ptactwa, uprawy warzyw, mleczarstwa czy tkactwa. „Setki szkół i kompletów elementarnych, seminaria dla nauczycielek ludowych, szkoły rzemiosł, szkoły ochrociarek, kursy niedzielne dla pracownic – to dzieło kobiet naszych” pisała Cecylia Walewska – pisarka, publicystka, działaczka Związku Równouprawnienia Kobiet, absolwentka Uniwersytetu Latającego i Towarzystwa Kursów Naukowych, poruszająca na łamach prasy temat pracy kobiet².

Rok 1905 przyniósł Polakom w zaborze rosyjskim nadzieję na zmianę, pobudził dążenia demokratyczne i wywołał bunt przeciw caratowi. Działaczki Organizacji Bojowej PPS – Wanda Krahełska, Zofia Owczarkówna i Albertyna Helbertówna przeprowadziły zamach na okrutnego i zniechęconego generała-gubernatora Warszawy Gierogija Skałona, jednak zawiodły wadliwie przygotowane ładunki wybuchowe.

Nie sposób pominąć udziału kobiet w najbardziej ważkich momentach rewolucji 1905–1907 r. W akcjach bojowych, organizowanych przez Patrję [PPS], kobiety, jak np. w zamachu na Skałona, odegrały decydującą rolę. Były czynnymi bojownicami. Toteż carskie sądy wojenne na równi z mężczyznami skazywały je na śmierć lub dożywotnią katorgę. Aureola chwały i męczeństwa, która okryła bohaterów walk rewolucyjnych, jest wspólną aureolą towarzyszek i towarzyszy³.

Dorota Panowek przypomniała walkę Polek o niepodległość i ich dążenia emancypacyjne, pisząc:

² Ibidem

³ Aniela Belzówna, *Kobiety w szeregach rewolucji*, „Głos Kobiet” 1936, nr 18.

Wybuch I wojny światowej w 1914 roku po raz kolejny stawia przed kobietami zadania walki i konspiracji. Skala ich zaangażowania i poświęcenia stała się argumentem nie do pominięcia przy decyzji o zrównaniu praw obywatelskich kobiet i mężczyzn w niepodległej Polsce. Żeńskie oddziały Związku Drużyn Strzeleckich powstawały od 1912 roku, po wybuchu wojny zostały decyzją Piłsudskiego skierowane do służby pomocniczej: wywiadowczej, kurierskiej, kwatermistrzowskiej i sanitarnej. W formacjach tych kobiety wykazały się ogromnym poświęceniem. Najbardziej zdeterminowane do walki z bronią w rękę, wstępowały do oddziałów przebrane za młodych mężczyzn np. Zofia Plewińska czy Wanda Gertz. W ramach Polskiej Organizacji Wojskowej, założonej w Królestwie Polskim przez Józefa Piłsudskiego, istniał Oddział Żeński kierowany przez Elłę Kwiatkowską-Stefanowską. Z POW współpracowała Liga Kobiet Pogotowia Wojennego, organizacja, która była czołową rzeczniką emancypacji kobiet w Królestwie Polskim. Z inicjatywy jej przedstawicielek – Marii Chmieleńskiej i Leokadii Śliwińskiej, zawiązał się specjalny komitet mający zorganizować szeroką akcję na rzecz równouprawnienia politycznego kobiet. Komitet ten zorganizował w dniach 8 i 9 września 1917 roku Zjazd Kobiet w Warszawie, w którym wzięło udział ponad tysiąc delegatek z różnych środowisk politycznych i społecznych oraz delegaci partii wspierających dążenia emancypacyjne kobiet⁴.

Wystawa „Entuzjastki, siłaczki, bojowniczk. Kobiety Mazowsza 1863–1918” była prezentowana w głównej siedzibie Muzeum Niepodległości do 10 stycznia 2024 roku. Kolejnym miejscem ekspozycji, do końca lutego 2024 roku, było Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Ważną częścią projektu „Entuzjastki” był również film przygotowany przez ekipę twórców ekspozycji. W 24-minutowym obrazie dokumentalnym przedstawiono wybrane bohaterki wystawy. Ich postawy i działalność omawiają w filmie trzy badaczki: dr Beata Michalec, zastępca dyrektora ds. programowych Muzeum Niepodległości, dr hab. Dobrochna Kałwa z Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego oraz dr Eliza Kącka z Zakładu Literatury Uniwersytetu Warszawskiego.

Film jest dostępny na kanale YouTube Muzeum Niepodległości w Warszawie: https://www.youtube.com/watch?v=UipWB3Lwv_4

Agata Olenderek

⁴ D. Panowek, op. cit.